

Szalai Katalin:

Mihail Bulgakov "A fehér gárda"
című regényének értelmezése

Bulgakov kedvenc regénye volt "A fehér gárda", bár irodalmi értékét nem sokra becsülte. Azonban a szerző nem mindig a legjobb bírása magának. Számos irodalomtörténész Bulgakov első regényét a remekmű "A Mester és Margarita" után a legjobbnak minősíti, sőt néhányan megkockáztatják az első helyet is.

Nem véletlen, hogy "A fehér gárda" Bulgakov dédelgetett műve, hiszen a könyv eseményei életének részét képezik. A regény két forrásból született: a forradalom és polgárháború személyes élményéből, illetve a keserves családi tragédiából, amit anyja halála okozott.

A polgárháború, a külföldi intervenciós csapatok teljes zűrzavart okoztak az országban és a lelkekben. Senki sem értette, mi folyik körülötte. Németek, gárdisták, bolsevikok és ki tudja, még hány erő támadta és védte az országot. A nagy kavarodás pánikhangulatot keltett. Erőszak és kegyetlenség uralkodott mindenütt. Minden jel a hamarosan bekövetkező világvégre utalt. Az emberek pánikszzerűen elbújtak, menekültek, várva a közeledő véget. Kijevben, Bulgakov szülővárosában az átlagosnál is nagyobb volt a kavarodás. A város a polgárháború alatt tizennégy-szer cserélt gazdát. Bulgakov közülük tizet személyesen is átélt.

Életének szomorú dátuma 1922. Ebben az évben halt meg édesanyja, ami egyben a család széthullását is jelentette. A regény szintén ilyen tragédiával kezdődik. Bulgakov a Turbin család megteremtésével azt a családi légkört

próbálja megjeleníteni, ami számára annyira hiányzott anyja halála után.

A regény sajátos apokalipszis. Az Apokalipszis jelenései mindvégig magtálálhatók a műben. Vannak konkrét és közvetett utalások a Bibliára, de leginkább a regény mint egész hozható kapcsolatba János jelenéseivel. Ahogy az apokalipszisben, mint irodalmi műfajban, az egyes látomások jelképek voltak anélkül, hogy azok összefüggésben álltak volna egymással, Bulgakov regényében is így bukkannaak föl a jelenések, szimbólumok. Párhuzamosan követhetjük végig két bűnös közösség: egy család és egy város szétesését, megsemmisülését és végül újjászületését.

A fehérgárdista Turbin család tagjai megrögzött monarchisták, az abszolutizmus hívei. Bulgakov számára azonban a család tragédiája, az egyének tragédiája az elsődleges, függetlenül politikai nézeteiktől, származásuktól. Turbinék az intelligenciához tartoznak. Alekszej orvos, húga, Jelena, finom, művelt asszony, a legkisebb testvér, Nykolka, tisztii iskolás.

A bibliában ezt olvashatjuk: "Parancsot kaptak, hogy ne ártsanak a föld fűvének, a zöldellő növénynek és fának, hanem csak az embereknek, akik nem hordják magukon az Isten jelét. Parancsuk volt, hogy ne öljék meg őket, csak kínozzák öt hónapig. Olyan fájdalmakat okoztak, mint amikor a skorpió megmarja az embert. Ezekben a napokban az emberek keresni fogják a halált, de nem találják, kívánnak meghalni, de a halál fut előlük."/Jelenések könyve 9,4-6/ Turbinék sem hordták magukon Isten jelét, bűnösnek bizonyultak előtte.

Jelena áll a család középpontjában. Ő tartja össze a még meglevő kis közösséget. Rendkívül jószágos, önzetlen, erős lelkű teremtés. Házassága az erkölcstelen, gyáva, karrierista Talberg kapitánnyal bűnössé teszi. Alekszej Turbin

nem fut el, mint sógora, Talberg, de legszívesebben krém-színű függönyeik mögött várná ki, míg véget ér a vihar.

"Szunyókáljatok, olvassatok a lámpaernyő alatt - hadd üvöltsön a hóvihar - és várjatok, míg jő valaki." Alekszej jó orvos, hithű fehérgárdista. A család legfiatalabb tagja Nyikolka, naiv, tiszta szívű, lelkes kamasz.

Ezzel egyidejűleg a Várost is bűnhődés várja. Kijevről van szó, de a regényben név szerint sohasem szerepel. A törénelmi időpont 1918-19, a polgárháború időszaka. Néhány évvel ezelőtt a Várost a gazdagság, az arisztokratikus nyugalom, a külföld levegője jellemezte: "Ameddig a szem ellátott, drágakővel kirakott nyakláncként tündököltek a villanylámpák gömbjei a nyurga, szürke oszlopok kampós fokán. Nappal kellemes, egyenletes morajlással szaladgáltak a villamosok külföldi mintára tervezett, sárga, dudorodó szalmaüléseikkel."

A nyugalmat azonban káosz váltja fel. A Várost elárasztják az idegenek. A halál előtti természetellenes é-lénység érzékelhető. És jönnek a bűnösök, a menedékkeresők. János a Jelenések könyvében ezt írja: "A föld királya, nagyjai és vezérei, a gazdagok és hatalmasok, mindenki, rábszolga és szabad elrejtőzött a barlangokban és a sziklák között." /6,15/

"A csüggedés igen nagy bűn... Noha érzésem szerint - mondja a regény egyik szereplője - még jócskán lesznek megpróbáltatások... Felemelte a könyvet, úgyhogy az ablakból nyitott oldalára vetődött egy utolsó fénysugár, s fennhangon olvasta:

- A harmadik angyal is kitölté az ő poharát a folyóvizekbe és a vizeknek forrásaiba: és változának vérré."

Az első előjel Turbinék számára az anya halála volt:

"És mamát eltemettük. Ó jaj!" - "Az első jaj elmúlt, de lám két másik jaj közeledik" - olvashatjuk a Jelenések könyvében. A csapások sorozatának baljós előjelét a tárgyi világ ábrázolása is feszültté teszi: "Nyikolka behozza a szamovárt és az baljóslatúan fortyog." "... a szamovár, mely eddig csendben volt, hirtelen felzúmmögött és szürke hamuval bevont apró parazsak potyogtak a tálcára." "... az óra körülményesen krákogott."

A Turbin család krémszínű függönyök mögé rejtett otthonán kívül a Városban is megjelentek a pusztítás titokzatos előjelei: "Egy májusi napon, amikor a Város oly tündökölve ébredt, mint gyöngykagyló a tenger türkizében, és feljött a nap, hogy beragyogja a hetman birodalmát, mikor a polgárok, akár a hangyák, már indultak dolgukra, és álmos boltossegédek húzogatták az üzletek zörgő redőnyeit, irtózatossá, baljóslatú hang robajlott végig a Városon." És a rosszat sejtető hang még kétszer megismétlődött, kezdetét jelezve a veszedelemnek.

Egymást érik a megpróbáltatások a Turbin család számára is. Jelena rádöbben élete ballépésére, házasságának csődjére. Most fedezi fel férje gyengeségét, erkölcstelenségét és a legfontosabbat, már nem szereti. Alekszejt is utoléri az események, bármennyire is hadakozik ellenük: "... nincs mit tenni, Nem jelentkezni lehetetlen" - mondja Jelenának, és szolgálatba lép mint orvos. Nyikolkát sem kíméli a gondviselés. A félelem őt is hatalmába keríti, és belőle is előtörnek a vad indulatok. Tehetetlen kegyetlensége majdnem gyilkossággal végződik.

A Sátán seregével megtámadja a Várost, hogy meglakoljon bűneiért - szól a bibliai történet. "Az ötödik angyal is megfújta a harsonáját... A füstből sáskák lepték el a földet, és akkora erejük volt, amilyen a föld skorpióinak van."/Jel. 9,1-3/ A bibliai magyarázat sze-

rint a sáskák lovon támadó ellenségre utalnak. "A mélység angyala volt a királyuk, akinek héberül Abaddon, görögül Allion a neve."/Jel. 9,11/ A pusztító, vagyis a Sátán képeiben sokan támadnak a Városra. Petljura a legveszedelmesebb mind közül, alakját azonban mindvégig homály borítja.

Az Apokalipszisben a következő jellemzést olvashatjuk a pusztító lovashadseregről: "A hatodik angyal is megfújta a harsonát... A látomásban ilyennek láttam a lovakat és a lovasokat: tűzvörös, kék és kénsárga páncél borította őket..." /Jel. 9,17/

Íme Bulgakov seregének katonái: "Az első sorban vonulók egyforma kék, jó német szövetből szabott zsupánt viseltek... A hátsó sorban sarkig érő sárga szuronyszíjjal körülövezett kórházi köpenyben vonultak a katonák."

Egyre közeledik a végső csapás, a hét angyal közül "az ötödik a vadállat trónjára öntötte csészejét, mire sötétség lett az országban." A fény eltűnése minden oltalom és hit megszűnését jelzi Bulgakov országában is: "Minden fény kihúnyt a föld felett. Ám a nappal sem igen kapott lobra, szürkének ígérkezett, s Ukrajna egét mélyen csüggő, áthatolhatatlan kárpit borította."

"A hetedik levegőbe öntötte a csészejét. Erre az égi templomból a trónusról egy harsány hang felkiáltott: Végbement! Villámlás, égzengés, mennydörgés és akkora földrengés támadt, olyan nagy, amilyen még nem volt a földön." /Jel. 16,17-19/

A végső és legnagyobb csapás Turbint üldözése közben éri, életveszélyesen megsebesül. "És ekkor, ebben a pillanatban, csodás jelenést pillantott meg... Egy nő állt ott..." Júlia, egy titokzatos asszony menti meg, ápolja súlyos sebeit. Turbin azonban összeroppan. A végső összeomlás perceiben Jelena üzenetet kap, férje végleg elhagyta. Nyikolka elveszíti Ney-Tours ezredest, akit

utolsó pillanatig fanatikusan tisztel. "Jaj mikoron elközeleg a világnak vége, / Békőszönt e bűnös földre a végső ítélet" - éneklik keservesen a székesegyház bejáratánál a vak koldusok.

"... és megítéltetnek a halottak azokból, melyek a könyvekbe íratottak vala, az ő cselekedeteik szerint." /Jel. 20,12/ Ezt a pár sort találjuk a regényt nyitó idézetben az Apokalipsziszból. A Turbin család mint nyugodt, békés, monarchista család, fokozatosan széthullott, megsemmisült. Anyjuk meghalt, Jelena elvesztette férjét, Alekszej megtört, beteg ember lett, Nyikolka naiv illúziói elvesztek.

"Új eget és új földet láttam, az első ég és az első föld ugyanis elmúltak, és a tenger sem volt többé." /Jel. 21,1/ "Élni fogunk, élni" - kiáltotta Servinszkij főhadnagy. Valóban, Turbinéknak élniük kell egy új világban, egy új családban. Jelena talán Servinszkij felesége lesz. Alekszej megmentőjénél, Juliánál talál menedéket. Nyikolka pedig, a megboldogult Ney-Tours ezredes hűgával kezd új életet. Valami véglegesen elmúlt, de az újrakezdés lehetősége mindegyikük életében jelen van.

Petljura 47 napig tündökölt a Városban, majd " a Városon keresztül mindörökre elviharzott".

Éjszaka a Város lakói álmot láttak. Álmukban a rémülettel teli múlt és a szorongással várt jövő képei keveredtek. Az idilli Vénusz mellett azonban egyre többször felbukkant a vörösen remegő Mars: "Sose látott égboltozat nőtt fölé álmában. Egészen vörös volt, tündöklő, telis-tele Marsokkal s élő ragyogásukkal. Az ember lelke csordultig telt boldogsággal." Bulgakov bízik és hisz a túlélésben. Ahogy egyik hőse is mondja: "Élni fogunk, élni!"

A következőkben kiemelt néhány motívum egyben a regény fő szervezőerejének, az Apokalipszisznek is fontos

eleme.

A menekülés a regény leggroteszkebb motívuma, s egyben alapmotívum. Katonák és civilek, tisztok és junkerek menekülnek, elrejtőznek, hogy biztonságos otthonaikban várjanak, míg elvonul a vihar. "Ezért bejelentem, hogy a hadosztályt feloszlatom! Azt tanácsolom, mindenki vegyen le magáról minden rangjelzést, vegyen magához a hadszertárból bármit, amit óhajt és amit magával vihet, menjen haza, zárkózzon be, ne adjon semmiféle életjelt magáról, és várjon, amíg újabb parancsot adok." De újabb parancsot senki sem ad, mivel a kapitánytól a közlegényig mindenki elfut. A struccpolitika önmagában is groteszk, ezt csak fokozza, ha éppen katonákról van szó. Bulgakov a menekülést nem elítélendő gyávaságnak, megfutamodásnak minősíti, inkább szánalmasnak tartja. A félelem szülte menekülés emberi és állati ösztön, mely mindenkit szánalmasá tesz.

A menekülés ellenpólusaként még egy erős ösztön uralja az embert: a támadás. A félelem nemcsak menekülésre, hanem kegyetlen öldöklésre is kényszerít. Gondoljunk csak arra, hogy Nyikolka is majdnem gyilkossá vált. Zsilin Istennel folytatott álombeli beszélgetésében ezt olvashatjuk: "Az egyik hisz, a másik nem hisz, de csataterén mindenki egyformán cselekszik: rögvést torkonragadja a másikat." "Nálam mind egyformák vagytok: csataterén elesettek" - közli Zsilinnel az álombeli Isten.

A menekülés az embert megalázottá teszi, elveszti értékeit, emberi mivoltát. Ez annál is inkább megrázó, mivel Bulgakov szerint fölösleges menekülni, a sors mindenkit utolér, nincs menekülés.

A menekülés groteszkségét az értelmetlen, kusza világ idézi elő. Bulgakov regényében a groteszk ábrázolás

ellenpólusaként a líraiságot is felfedezhetjük. Turbinék meleg, barátságos, védett otthonát az író mindig a líra hangján jellemzi. Abban a pillanatban azonban, hogy elhagyjuk az abazsúros, krémszínű függönnyel elszigetelt otthont, és kilépünk a felfoghatatlan, vad világba, a líra groteszkbe vált át.

A tárgyi világ ábrázolása lényeges szerepet kap A fehér gárdában. A tárgyaknak a regényben nemcsak anyagi minőségük van, többször átlényegülnek.

Az óra-kép nagyon sokszor előfordul a regényben. Egyrészt mint a halhatatlanság szimbóluma: az óra kerek lapja a végtelenségre utal, a mutatók mindig visszatérnek. Ugyanakkor Bulgakov az óra mutatóinak állását hangulatok, lelkiállapotok jellemzésére használja fel: "Anyuta arca ... húsz perc híján ötöt mutatott a tűzhelynél, a szorongás és a bánat óráját." Ezzel szemben: "Larioszik arcán a mutatók ... a lendület és erő csúcspontjára értek és deket mutattak." A regényben a tizenkettes számhoz való közeledés hol az életet, a lendületet jelenti, hol pedig a vég titokzatos jövetelét sugallja.

Szembetűnő a lámpák és fények tudatos jelenléte is. A regényt mindvégig fátyolos, sejtelmes fény borítja, éles, vidám fényekkel ritkán találkozunk. Minden a ködbe vész. Mindent tompábban fogunk föl, menekülve a valóságtól az illúziók világába: "... a szoba lehangoló volt, mint minden szoba, ahol a csomagolás káosza uralkodik, és ami még vigasztalanabb, ha leveszik a lámpaernyőt. Soha! Soha ne vegyétek le a lámpaernyőt!"

A különböző típusú és fényű lámpák a hangulatot illusztrálják, másrészt előrevetítik a jövőt: "... a villany, isten tudja miért, olyan bágyadtan világított, olyan nyugtalanítóan vibrált ezen az estén." Sokszor felbukkan a fény és sötétség ellentéte az oltalom, a biztonság és az

elveszettség, elhagyottság szimbólumaként.

Elszakadva az órák és lámpák tárgyi valóságától, eljutunk az idő és fény kategóriájához, mely szorosan összefügg a Bulgakovot is izgató örök problémával, az örökkévalóság és halandóság kérdésével. Az ember cselekedeteivel, eszméivel együtt elmúlik, eltűnik a föld színéről. Halandók vagyunk, ugyanúgy, mint az ideológiák, amelyek váltják egymást. Létezik viszont valami örök, valami végtelen, amihez mindig fordulhatunk. A ködös magasságban a Vlagyimir-szobor kezében hol keresztet, hol fenyegető éles kardot látunk: "De így sem rémítő - olvassuk a regény utolsó bekezdésében. Elmúlik minden. Szenvedés, kín, ínség és a tengerek. A kard eltűnik, de a csillagok megmaradnak, ha testünknek és tetteinknek nyoma sem lesz már a földön. Nincs ember, aki ezt ne tudná. Miért vonakodunk hát felnézni rájuk? Miért?"